

จดหมายเหตุ

เรื่องใต้สวนนายกุหลาบ

ซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราชชั้นทูลเกล้าฯ ถวาย

พิมพ์ในงานพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยไฉดวง

ครบศักราช

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ. ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

จดหมายเหตุ

เรื่องไต่สวนนายกุหลาบ

ซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราช^๕ชนทุกเกล้า ฯ ถวาย

พิมพ์ในงานพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชโขดวง

ครบศตมาท

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไขขวัญ

คำนำ

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๓ นาย ก. ศ. ร. กุหลาบ แต่ง
เรื่องพระประวัติสมเด็จพระสังฆราช (บุद्धเทว ๑) วัดราชประดิษฐ
พิมพ์เป็นเล่มสมุดตั้งขึ้นทูตเกล้า ๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ๒๐๐๐ ฉบับ แล้วโฆษณาว่าคนรู้เรื่องพระประวัติสมเด็จพระ
สังฆราชยังกว่าผู้อื่น ถึงสามารถเรียบเรียงขึ้นทูตเกล้า ๆ ถวายเป็น
หนังสือสำหรับพระราชทานในงานพระเมรุครั้งนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรง
พิจารณาหนังสือนั้นเห็นเอาความเท็จมากถ้าวอยู่มาก ทรงพระราชดำริว่า
ถ้าเพิกเฉยเสียก็จะเหมือนทรงรับรองตามคำของนายกุหลาบ อีกประการหนึ่ง
ทรงพระราชดำริว่าสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ก็เป็นพระบรมราชกรรม
วาจาจารย์ และเป็นพระมหาเถระอันทรงพระเกียรติคุณอย่างยิ่งในสังฆ
มณฑลพระองค์ ๓ จะปล่อยให้มหาชนหลงเชื่อถือความเท็จในเรื่องพระ
ประวัติหากควรไม่ จึงมีพระราชดำริตั้งให้ตั้งกรรมการ มีสมเด็จพระมหา
สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นประธาน กับกรมพระนเรศวร
วรฤทธิ และพระยาศรีวิบุริษา (กมล สดัก্ষณ) เมื่อยังเป็นที่พระยา
ศรีสุนทรโวหาร ร่วมกันได้สวณเรียกหลักฐานที่นายกุหลาบอ้างในเรื่อง
พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชที่แต่งขึ้น กรรมการได้ถามคำให้การนาย
กุหลาบ และสืบพยานอีกหลายปากได้ความชัดเจนว่านายกุหลาบเอา
ความเท็จมาแต่งขึ้นตามอำเภอใจ เมื่อกรรมการถวายรายงานการได้สวณ
จึงโปรด ฯ ให้ประกาศให้มหาชนทราบ แจงอยู่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

เล่ม ๑๘ หน้า ๘๗ ซึ่งออกเมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ร. ศ. ๑๒๐ (พ. ศ. ๒๔๔๔) นั้นแล้ว

หนังสือต่าง ๆ ในสำนักนการใต้ส่วนนายกุหลาบครั้งนั้น ส้มเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงเรียบเรียงเข้าแพมรึกษาไว้ที่วัดบวรนิเวศ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๒ ประทานข้าพเจ้ามาให้รักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ด้วยทรงพระดำริว่ายังมีเรื่องสำคัญ ก็เป็นจดหมายเหตุในทางราชการ เรื่องหนึ่ง ส้มสมควรจะรักษาไว้ มิให้สูญไปเสีย ดังแต่ข้าพเจ้าได้รับหนังสือเรื่องนมากได้ คิดปรารภว่าน่าจะพิมพ์ แต่มานักถึงได้ไม่แน่ใจว่าจะเป็นประโยชน์หรือไม่ เพราะกรณีเป็นแต่เรื่องมุดาษาของนายกุหลาบใคร ๆ ในสมัยนั้นกรู้อยู่ด้วยกันว่านายกุหลาบชอบแต่งหนังสือเอาความเท็จมาแซกแซมหนังสือเก่าบ้าง แต่งขึ้นใหม่แต่อย่างอดว่าได้ชะมับมาจากที่โน้นที่นั่นบาง ดวงผู้นให้หลงเชื่อว่าเป็นความจริง เรื่องนี้ผิดกับเรื่องอื่นเพียงถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรำคาญไต่ฝัดของรูปพระบาท จนต้องโปรด ฯ ให้มีกรรมการใต้ส่วน ห้ามแก่นสารซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ทางความรู้ไม่ ข้าพเจ้าตั้งใจอยู่ตั้งกล่าวมา จึงยังมีพิมพ์หนังสือเรื่องกรรมการใต้ส่วนนายกุหลาบให้ปรากฏแพร่หลาย

ครั้นเมื่อเร็ว ๆ นี้มีผู้มาขออนุญาตต่อราชบัณฑิตยสถานว่าใครจะคัดหนังสือบางเรื่องซึ่งนายกุหลาบแต่ง อันรวมไว้ (ดูหนังสือต่างหาก) ในหอพระสมุดวชิรญาณ ข้าพเจ้าถามถึงประโยชน์ที่เขามุ่งหมาย ได้ความว่าเพื่อจะเอาไปใช้เป็นตำราศึกษาโบราณคดี ข้าพเจ้านึกเฉียดใจขึ้นมาว่าเห็นจะถึงเวลาแล้วที่ควรจะบอกอธิบายให้คนในสมัยนี้รู้ ว่าหนังสือของ

นายกุหลาบ เป็นอย่างไรจะได้ไม่หลงเชื่อ อีกประการหนึ่งในหนังสือพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ร่วมพิมพ์พระราชทานแจกในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในวันตรงกับวันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ นี้ ก็มีสำเนาพระราชหัตถเลขาและสำเนาย่อรายงานกรรมการไต่สวนนายกุหลาบปรากฏอยู่ในนั้น มีผู้ใดถามใคร่จะเห็นคำวินิจฉัยของกรรมการโดยพิสดารเมื่อมีโอกาสดังพิมพ์หนังสือแจกในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเซ็งโงง กรมศัตมาหิ ข้าพเจ้าจึงได้เลือกจดหมายเหตุและรายงานการไต่สวนนายกุหลาบ อันเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มาพิมพ์เป็นหนังสือแจกในครั้งนี้ โดยเชื่อว่าท่านทั้งหลายที่รับไปจะพอใจอ่านกันโดยมาก

นายกุหลาบถูกไต่สวนเรื่องแต่งหนังสือเท็จเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ถึง ๔ ครั้ง จดหมายเหตุและรายงานการไต่สวนที่พิมพ์ในหนังสือนี้เป็นแต่ครั้งเดียวและเป็นครั้งที่ ๓ ในการไต่สวน ครั้งที่ ๓ นั้น นายกุหลาบแต่งเรื่องพงศาวดารครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พิมพ์ในหนังสือสยามประเภทอ้างว่ามีพระเจ้าแผ่นดินกรุงสุโขทัยองค์ ๑ ทรงพระนามว่า "พระปิ่นเกษ" มีพระราชโอรสได้รับรัชทายาท ทรงพระนามว่า "พระจุปิ่นเกษ" และกล่าวต่อไปว่าเมื่อพระจุปิ่นเกษครองราชสมบัตินั้น เดี่ยวพระนครแก่

(ค)

กรุงศรีอยุธยาตั้ง ^{ขึ้น} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร
เห็นหนังสือนั้น มีพระราชดำรัสว่าเพียงแต่นายกุหลาบเอาความเท็จขึ้นแต่ง
ตวงว่าเป็นเรื่องจริง ก็เป็นการไม่ดีอยู่แล้ว ยังซ้ำเอาพระนามพระจอมเกล้า
ไปแปลงเป็นพระบิณฑกษ ^{พระ} จุลจอมเกล้าไปแปลงเป็นพระจุล ^{บิณฑกษ}
แล้วเกณฑ์ให้เสียบานเสียเมืองด้วย จะทรงนิ่งอยู่ไม่ได้ จึงโปรด ฯ
ให้ข้าหลวงเรียกตัวนายกุหลาบมาไต่สวน ว่ามีหลักฐานอันใดในการที่แต่ง
เรื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และมีหลักฐานอันใดที่อ้างว่าพระเจ้ากรุง
ศรีอยุธยาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระบิณฑกษ อีกองค์หนึ่งทรงพระนามว่า
พระจุล ^{บิณฑกษ} นายกุหลาบก็รับสารภาพว่าห้ามหลักฐานอันใดไม่ เป็นแต่
คิดประดิษฐ์ขึ้นเองทั้งสิ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงมีพระราช
ดำรัสสั่งให้ส่งตัวนายกุหลาบไปคุมไว้ที่โรงเลี้ยงม้าคราวหนึ่ง (เห็นจะสัก
๗ วัน) แล้วให้ปล่อยตัวไป

ต่อมาอีกครั้งหนึ่ง ใน ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๓) นายกุหลาบแต่ง
อธิบายระเบียบการพระราชทานเพลิงพระศพ เมื่องานพระเมรุสมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พิมพ์ในหนังสือสยามประเภท
อ้างว่าแบบแผนมีมาแต่โบราณในการถวายพระเพลิงย่อมทำอย่างนั้น ๆ มี
คำกราบทูลของตัว โปรด ฯ ให้ข้าหลวงเรียกตัวนายกุหลาบมาไต่สวน นาย
กุหลาบก็รับสารภาพว่า ห้ามสำหรับตำราอันใดไม่ เป็นแต่คิดแต่งขึ้นเอง
ผู้อื่น เมื่อเสร็จการไต่สวนครั้งนั้น โปรด ฯ ให้กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา
เมื่อเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

(ค)

แจ้งอยู่ในเล่ม ๑๗ หน้า ๕๓ ซึ่งออกเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘

(พ.ศ. ๒๔๔๓) แต่หาได้โปรด ฯ ให้ตั้งโทษนายกุหลาบอย่างไรไม่

ต่อมาอีกครั้งหนึ่ง ใน ร.ศ. ๑๑๘ นั้น นายกุหลาบก็แต่งเรื่อง

พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งดำเนินการได้ส่วนพิมพ์ไว้ในสมุด

เล่มนี้ แต่มีได้เป็นครั้งที่สอง การได้ส่วนนายกุหลาบยังมีอีกครั้ง ๑ เมื่อ

ตอนปลายรัชกาลที่ ๕ เรื่องครั้งหลังนั้นตัวข้าพเจ้าเป็นโจทก์ในหน้าที่

กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครได้ทราบความตลอดเรื่อง จึงอาจจะได้

ได้ คือเมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ในเวลานั้นนายกุหลาบเด็กออก

หนังสือสยามประเภทแล้ว แต่ยังมีแท่นพิมพ์อยู่ มักชอบพิมพ์เป็นใบปิด

จดอ้างอะไรเด่นต่าง ๆ วันหนึ่งข้าพเจ้าไปหอพระสมุด ฯ เห็นใบปิด

ของนายกุหลาบส่งมา อวดว่านายกุหลาบพบต้นมะขวิดหม้ายแผ่นดิน

พระเจ้าท้ายสระ จตุศักราช ๑๑๐๖ มีตราพระราชดำรัส ตราราชดำรัส และ

ตราบัวแก้วประทับเป็นสำคัญ และได้หนังสือนั้นไว้ในมือเล่มหนึ่ง ท้าวว่า

ถ้าใครไม่เชื่อจะไปดูก็ได้ ข้าพเจ้าก็ไม่เชื่อ แต่เห็นว่าตามหน้าที่ของหอพระ

สมุดสำหรับพระนครไม่ควรจะเพิกเฉยเลย จึงวานพระยาปริยัติธรรมราชา

(แพ ศาสตึกษมณ เป็รียน) ให้ไปดูหนังสือนั้นที่นายกุหลาบ พระยา

ปริยัติกลัมารายงานว่าเป็นสมุดไทยมะขวิดของเก่า ประทับตรา ๓ ดวง

จริงดังนายกุหลาบอ้าง และมีบานแผ่นอยู่ข้างต้นตงศักราช ๑๑๐๖ มีชวด

แต่พระยาปริยัติตั้งเกิดเห็นกระดาษตรงเลข ๐ นั้นซ้ำ ดูเป็นรอยชูดแก่

ข้าพเจ้าได้ฟังก็แน่ใจว่านายกุหลาบได้กฎหมายมะขวิดหลวงครั้งรัชกาลที่ ๑

ไปจากที่แห่งใดแห่งหนึ่ง แล้วฉบับเลข ๖ เขียนแก้เป็น ๐ อย่างไม่ให้คนหลง
 เวลานานขึ้นไป ๖๐ ปี แต่เห็นว่าสำมุดเล่มนั้นเป็นหนังสือหลวงสำหรับ
 แผ่นดิน ไม่ควรจะให้ตกไปเป็นของผู้อื่น ข้าพเจ้าจึงนำความขึ้นกราบ
 บังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามเรื่องทักถ่วงมา ก็
 โปรดฯ ให้เจ้าพระยาอภัยราชา (ม.ร.ว. ดม สุทัศน์) เมื่อยังเป็นที่
 พระยาอินทราชาธิบดีศรีหราชรองเมือง ไปเรียกเอาสำมุดกฎหมายนั้นจาก
 นายกุหลาบมาถวายทอดพระเนตร เมื่อเจ้าพระยาอภัยราชาได้สำมุดเล่มนั้น
 มาถวาย กราบบังคมทูลรายงานว่าเมื่อวันไปเรียกหนังสือที่นายกุหลาบนั้น
 มีกิจจะต้องไปแะที่ศาลากระทรวงนครบาล (อันอยู่ใกล้ ๆ กับที่อยู่ของ
 นายกุหลาบ) ด้วย ได้แะไปที่ตึกแถวถนนเฟื่องนครที่นายกุหลาบอยู่ ของ
 คู่มุذنนั้นก่อน ได้แะเห็นศักราช ๑๓๐๖ ครั้นเมื่อกลับจากศาลา
 ไปเรียกเอาสำมุดนั้นจากนายกุหลาบ ว่าต้องพระราชประสงค์จะทอดพระ
 เนตร นายกุหลาบก็สั่งให้ โดยดี แต่เมื่อได้หนังสือมา เปิดดู เห็นตรง
 ๐ กลายเป็นเลข ๖ ไป คงเป็นด้วยนายกุหลาบคิดเฉลียวใจแต่เมื่อเจ้า
 พระยาอภัยราชาไปขอดูคร่าวแรก ด้วยเจ้าพระยาอภัยราชาเคยเป็นผู้รับสั่ง
 สั่งตัวนายกุหลาบไปโรงเรียนบ้างเมื่อใดส่วนครั้งแรก จึงรับแก้ไขตัวเลข
 ในระวางเวลาที่เจ้าพระยาอภัยราชาไปออฟฟิศ ให้กลับเป็นเลข ๖ ตามเดิม
 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทอดพระเนตรเห็นก็ทรงพระศรวอด คำรัลว่า
 เจ้าพระยาอภัยราชาเลี้ยงที่นายกุหลาบ แล้วพระราชทานสำมุดกฎหมายเล่มนั้น
 มาไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณ รอยที่นายกุหลาบขีดแก้ก็ยังไม่ปรากฏอยู่

(ง)

และยังมีเรื่องเนื่องต่อมา ด้วยในไม่ช้าก็มีผู้นำกฎหมายฉบับทดลองครั้ง
รัชกาลที่ ๑ เช่นเดียวกันมาบอกขายที่หอพระสมุดสำหรับพระนคร ๓ เดือน
และยอมให้หอพระสมุดซื้อราคา ข้าพเจ้าซื้อราคาเดิมละ ๒๐ บาท ผู้ขาย
มีความยินดีบอกว่าไม่รู้ว่าจะให้ราคามากถึงเท่านั้น ไปเดี๋ยที่นายกุหลาบ
หลุดออกซื้อเอาไปเสียเต็ม ๑ ให้ราคาเพียง ๒ บาทเท่านั้น เรื่องมีมาดังนี้.

ทำ ๒๖ กรกฎาคม

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒

สำเนาพระราชหัตถเลขา

เรื่องให้ ได้ส่วนนายกุหลาบ

ซึ่งแต่งประวัติสมเด็จพระสังฆราชชินทนต์เกล้า ฯ ๑ ถวาย

ที่ ๒๘/๑๔๓๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๓๘

ด้วยนายกุหลาบได้นำหนังสือพิมพ์เป็นเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช
มาให้ ๒๐๐๐ เล่ม มีความประสงค์จะให้แจกในงานเมรุ เห็นว่าหนังสือที่
นายกุหลาบเรียบเรียงแต่งขึ้นนี้ ไม่ควรแจกแก่ศิษย์หาทั้งปวง ฤฯคน
อื่น ๆ ทั่วไป เพราะเป็นถ้อยคำอันไม่น่าเชื่อ จะพาให้คนทั้งปวงดุ่มหลง
ไปในถ้อยคำอันนายกุหลาบกล่าวเท็จปนจริงเช่นนี้ สมเด็จพระสังฆราช
ก็นับว่าเป็นหลักเป็นประธานเป็นที่นับถือของคนเป็นอันมาก จึงเห็นควร
จะได้ส่วนเรื่องประวัตินี้ ให้ได้ความว่านายกุหลาบกล่าวเท็จเพียงไร
กล่าวจริงเพียงไร ขอให้กรมหมื่นฉวีรญาณวโรรส กรมหลวงนครศรีวรฤทธิ
พระยาศรีสุนทรโวหารพร้อมกันได้ส่วน และให้มีอำนาจที่จะเรียกตัว
นายกุหลาบกับทั้งเรื่องราวทั้งปวงมาได้ส่วนได้จนตลอด แล้วให้ทำรายงาน
บอกมาให้ทราบ

สยามินทร์

จดหมายเหตุกรรมการเรื่องใต้สวนนายกุหลาบ

รายงานประชุมตรวจคำวินิจฉัยของกรรมการ

วันที่ ๕ มีนาคม วันโกสินทร์ศก ๑๑๙ เวลาทุ่มเศษ

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ๑ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ๑ พระยาศรีสุนทรโวหาร ๑ ผู้เป็นกรรมการใต้สวนประวดีสมเด็จพระสังฆราช ประชุมพร้อมกันณตำหนักกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ปรึกษาการกันดังนี้

๑ ประวดีสมเด็จพระสังฆราช ในสมุดพิมพ์ที่นายกุหลาบทูลเกล้าฯ ถวาย กับในสยามประเวศ หาเหมือนกันเป็นแบบเดียวกัน มีความมาก ๆ น้อย ๆ กว่ากัน ให้คิดเป็นข้อ ๆ รวมกันไว้ ดูจะมีแจ้งในระเบียบของกรรมการนั้นแล้ว แต่ใต้สวนนายกุหลาบที่ละเอียด

๒ กำหนดจะใต้สวนนายกุหลาบวันที่ ๘ มีนาคม และออกคำสั่งให้นายกุหลาบมาในวันนั้น

๓ ก่อนแต่เวลาประชุม สมเด็จพระวันรัตมาเฝ้ากรมหมื่นวชิรญาณอยู่ กรรมการจึงได้ถามความบางข้อกะท่านด้วย แจ้งอยู่ในคำของท่านนั้นแล้ว

๔ อ่านคำที่สืบมาได้จากบุคคลนั้น ๆ

เวลา ๒ ทุ่มเศษเลิกประชุม

วันที่ ๘ มีนาคม วันน โทสินทรศก ๑๑๘ เวลาบ่าย ๓ โมง ๒๗ นาที
กรรมการซึ่งได้ออกพระนามแต่นามมาแล้ว ได้ประชุมกันณัดถานที่กล่าวแล้ว

๑ ได้ยื่นกระแจะพระภรรยาโฮงท ธิให้นายกุหลาบพังแต้ว ชักถาม
นายกุหลาบถามข้อใดที่กระโดนนั้น นายกุหลาบให้การแจ้งในคำให้การของ
นายกุหลาบนั้นแล้ว

๒ นายกุหลาบอ้างนายเทียนวรรณ หลวงเทพสมบัติ ดุ่น กับ
นายพดอยจำค่าดเมืองดพบุรี ในคำบางข้อ กรรมการออกคำสั่ง เรียก
พยานเหล่านั้นมาในวันประชุมหน้า

เวลายาม ๑ กับ ๕๘ นาที เลิกประชุม

วันที่ ๑๑ มีนาคม วันน โทสินทรศก ๑๑๘ เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง
กรรมการดำรับนั้น ได้ประชุมกันณัดถานนั้น

๑ อ่านคำที่สืบมาได้จากบุคคลนั้น ๆ

๒ ฟังคำเบิกของนายเทียนวรรณแลหลวงเทพสมบัติ แต่ได้สอน
นายกุหลาบต่อไป แจ้งอยู่ในคำขอ คนทั้ง ๓ นั้นแล้ว

๓ ในการจะเรียงรายงานได้ส่วนถวาย ให้ใช้เรียงเป็นคำวินิจฉัย
ของกรรมการใบหนึ่ง ซึ่งกล่าวความเป็นกลาง ๆ ลงพระนามแต่นาม
พร้อมกัน แล้วกรมหมื่นวชิรญาณว โรรด์ทำจดหมายนำถวายฉบับหนึ่ง
ให้กรรมการอื่นลงพระนามแต่นามไว้ด้วย เพราะพระกับคฤหัสถ์ ใช้โวหาร
ในหนังสือถวายต่างกัน

เวลายาม ๑ กับ ๕๕ นาที เลิกประชุม

วันที่ ๓๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ เวลา ๔ ทุ่ม ๑๕ นาที
 กรรมการดำรับนั้น ได้ประชุมกันณสถานนั้น ตรวจร่างคำวินิจฉัย ตั้งแต่คำนำ
 จนถึงเรื่องสมเด็จพระสังฆราช ถวายตัวแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ตกกลงเป็นใช้ได้ เว้นไว้แต่ข้อที่ว่าด้วยนายกุหลาบอ้างว่า พระ
 เจ้าอัยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นพระอู่ขนิษาย ให้
 เรียกนายกุหลาบมาได้ส่วนอีก

๑ คำนายเทียนวรรณแต่คำหหลวงเทพดมมบัติ บางข้อยังไม่แจ่มพอ
 แก่วินิจฉัย ให้เรียกพยานทั้ง ๒ มาถามอีก

๒ อ่านคำที่สืบมาได้จากบุคคลนั้น ๆ

เวลา ๗ ทุ่ม ๕๐ นาที เลิกประชุม

วันที่ ๑๔ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ เวลาบ่าย ๔ โมง ๒๕ นาที
 กรรมการดำรับนั้น ได้ประชุมกันณสถานนั้น ฟังคำพยานที่ตั้งให้เรียก
 ในวันหลัง แตนายพตอยมาถึงจากตพบูรี ได้มาเบิกความในวันนั้นด้วย
 เลิกประชุมเวลาบ่ายค่าเสด็จ

วันที่ ๒๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ เวลาบ่าย ๔ โมง ๕ นาที
 กรรมการดำรับนั้น พร้อมกันณสถานนั้น

๑ อ่านร่างคำวินิจฉัย ตั้งต้นใหม่จนจบ กับร่างจดหมายนำเห็น
 พร้อมกันว่าใช้ได้แล้ว

๒ ปรึกษาด้วยคำพยาน ความบางข้อไม่ควรจะเปิดเผย เพราะเป็นไปไรเขตของพยานเองบ้าง ของสมเด็จพระสังฆราชบ้าง ให้งดความเช่นนั้นเสีย แจ้งในรายงานสำหรับวันนี้แล้ว

๓ ปรึกษาดังหนังสือสำราญของนายกุหลาบที่ยื่นเมื่อวันที่เห็นพร้อมกันว่า คำสำราญของนายกุหลาบนั้น เป็นเชิงอยู่ มิได้รับผิดตามความจริงใจ ควรจะคืนให้เจ้าของไป ไม่ยอมรับถวาย จึงให้เรียกนายกุหลาบมาชี้เหตุแล้วนายกุหลาบ ขอถอนหนังสือไปว่าจะทำมาขึ้นใหม่ กรรมการมอบฉันทะถวายกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ว่า ถ้านายกุหลาบสำราญว่าตนจงใจกล่าวเท็จจึงรับ เพราะนายกุหลาบจะแก้ตัวไปทางอื่นไม่ได้ ด้วยพยานที่นายกุหลาบอ้างเบิกความไม่สม คำว่าที่นายกุหลาบอ้างก็ไม่จริงบ้าง กล่าวความไม่สมบ้าง ถ้านายกุหลาบไม่เปิดเผยความจริงใจก็อย่าให้รับ

เลิกประชุมเวลา ๓ ทุ่ม ๔๕ นาที.

วันที่ ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ เวลาบ่าย ๔ โมง ๓๔ นาที

กรรมการสำหรับนั้น ได้ประชุมณสถานที่

๑ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสรับสั่งว่า เมื่อวันที่ ๒๔ เดือนนี้ นายกุหลาบนำหนังสือสำราญมาขึ้นใหม่ แต่หาได้มาภายใน ๓ โมงตามปฏิญญาไว้ไม่ มาต่ออย่าคำ หาได้พบท่านไม่ ฝากหนังสือตามแผนชั้นเดชาอนุการในพระองค์ไว้ถวาย ท่านทรงเห็นว่า คำสำราญนั้น ยังหาทำด้วยน้ำใจอันจริงไม่ นายกุหลาบยังมีศดความจริงไว้ ท่านจึงได้ทรงเซ็นยกคำสำราญนั้นคืนให้

นายกุหลาบไปในนามของกรรมการ ความแจ้งในสำเนาหนังสือของ
นายกุหลาบแต่คำเช่นนั้นแล้ว กรรมการเห็นชอบตามกรมหมื่นวชิรญาณ
วโรตรับสั่ง

๒ หนังสือที่กรรมการเรียกให้นายกุหลาบส่งมาพิสูจน์ตามคำที่เบิกถึง
นั้น บางเรื่องก็ไม่ได้อีกโดยประวัติสมเด็จพระสังฆราช เป็นแต่เรียกมา
เพื่อพิสูจน์ชื่อเสียงของผู้เรียงเรื่องประวัตินั้น บดินทร์เจ้าพระยาแล้ว ควรส่ง
คืนให้นายกุหลาบไป เขาไว้แต่หนังสือปฐมวงศ์ แต่หนังสือที่นายกุหลาบ
ตั้งข้อความคนเหตุข้าราชการผู้น้อยได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยยศ ซึ่งนาย
กุหลาบส่งในชื่อของตำรามหาบุษมาตยานุกุลวงศ์

๓ อ่านตรวจคำวินิจฉัยแลจดหมายนำเสร็จแล้ว ลงนามพร้อมกัน

๔ โหวดขอพระทัยกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ในกรที่ทรงเชื้อ
เพื่อรับสั่งให้ขุนชำนาญ มรรคามาช่วยคัดพิมพ์พัสดุรพหนังสือซึ่งเกี่ยวกับการ
แต่เดิมมิให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรตรับสั่งโดยพระหัตถ์ไปขอพระทัย

๕ อ่านรายงานการไต่สวนในเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราชแต่ต้น
จนจบถ้วน

เวลาย่ำค่ำ ๑๕ นาที เลิกประชุม

วันที่ ๑๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘

เวลา ๔ ทุ่ม ๑๕ นาที

พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรตรัส }
พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ } กรรมการ
พระยาศรีสุนทรโวหาร

ประชุมพร้อมกันณตำหนักพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
วัดบวรนิเวศ ได้อ่านตรวจคำวินิจฉัยของกรรมการปลุกเสกกัน ดังต่อไปนี้

คำนำ ตกลงใช้ได้

ข้อ ๑ ว่าด้วยลำดับวงศ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ หรือเจ้าพระยา
วิไชยชำนาญยุทธ ที่อ้างคำรามุขมาตยานุกุลวงศ์ว่าเป็นของเจ้าพระยา
ศรีธรรมราชา บัญรอด ถวายกรมสมเด็จพระบรมราชาธิบดีในรศ ๓๓๓ ใช้ได้

(๑) เรื่องตระกูลเจ้าขริวเงิน ใช้ได้

(๒) เรื่องใช้คำนำพระนามกรมสมเด็จพระบรมราชาธิบดีในรศ ๓๓๓
ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ใช้ได้

(๓) เรื่องนายกุหลาบอ้างว่ากรมสมเด็จพระบรมราชาธิบดีในรศ ๓๓๓ เป็น
พระอุปถัมภ์ ตกลงจะเรียกนายกุหลาบมาสอบอีกครั้งหนึ่ง

(๔) ข้อที่นับสมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ ๓ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ที่ ๓๓๓ ใช้ได้

ข้อ ๒ ว่าด้วยลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราช ใช้ได้

ข้อ ๓ ว่าด้วยนายกุหลาบโยงวงศ์สมเด็จพระสังฆราชเข้ากับ
วงศ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ใช้ได้

ข้อ ๔ ข้อที่ว่าด้วยสมเด็จพระสังฆราชเรียนพระปรีดิ์ธรรม
ในสำนักอาจารย์ชั้น ใช้ได้

ข้อ ๕ ข้อที่ว่าสมเด็จพระสังฆราชลี้จากสามเณรกลับไป
อยู่บ้านเดิมบางไผ่ใหญ่ ใช้ได้

- ข้อ ๖ ข้อที่ว่าบวชเณรใหม่ถืออุปัชฌาย์ในสำนักพระ
พิมตธรรม (พร) ใต้ได้
 - ข้อ ๗ ข้อที่ว่าส้มเด็จพระสังฆราชเรียนพระปริยัติธรรม
ในสำนักอากาย (อ่อน) ใต้ได้
 - ข้อ ๘ ข้อที่ว่าด้วยถวายตัวส้มเด็จพระสังฆราชแก่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใต้ได้
- เลิกประชุมเวลา ๗ ทุ่ม ๕๐ นาที

วันที่ ๒๓ มีนาคม วันทโกสินทรศก ๑๓๘

เวลาบ่าย ๔ โมง ๕ นาที

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส	} กรรมการ
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์	
พระยาศรีสุนทรโวหาร	

ประชุมพร้อมกันณตำหนัก พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
วัดบวรนิเวศ

ได้อ่านตรวจร่างคำวินิจฉัยของกรรมการ แด่ร่างหนังสือทูลเกล้าฯ

ถวาย แต่ได้เห็นชอบพร้อมกันแล้ว

แต่ได้อ่านตรวจคำพยาน คือคำ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาค
บวรศักดิ์ กรรมการเห็นพร้อมกันว่าเปนเรื่องไปรเวตของท่าน ไม่ควร
จะลงพิมพ์ในตำนาน

กับคำพระชโลปมคุณมุนี มีที่ไมควรดงพิมพ์อยู่บ้าง กรรมการ
ได้ขีดเดหหมายดอกจันทน์ไว้ ในข้อที่ไมควรดงพิมพ์นั้นแล้ว

บรรดาคำพยานที่ได้มาเบิกต่อกรรมการนั้น ควรดงพิมพ์ได้ทั้งต้น
คำพระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาคาถบวรศักดิ์ ว่าด้วยเรื่องพระ
ภักทรมุขมุนีอีกคำหนึ่ง กรรมการเห็นพร้อมกันว่าท่านไม่ได้รู้แน่ แดทาน
ไมรู้จักตัวพระภักทรมุขมุนีด้วย คำพยานอื่นที่เป็นผู้รู้จักตัวพระภักทรมุขมุนี
ไม่พอแล้ว จึงให้ยกเสีย

คำพระวิเชียรภระวี (แก้ว) ที่มีไมควรดงพิมพ์อยู่แห่งหนึ่ง กรรมการ
การได้ขีดเดหหมายดอกจันทน์ไว้แล้ว

คำสมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์ ควรยกแห่งหนึ่ง กรรมการได้ดง
ไว้แล้ว

คำพยานนอกนั้นควรเปิดเผยได้ทั้งหมด แล้วได้ปรึกษาเรื่องนาย
กุหลาบยื่นหนังสือสารภาพฉบับหนึ่ง ตกตงนายกุหลาบขอถอนเรื่องราว
คืนไป แดจะร่างมาถวายพระเจ้าห้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสใหม่
ถ้าพอพระทัยก็จะรับได้นำทูตเกล้า ๆ ถวายพร้อมทั้งรายงานของกรรมการ
ถ้าไม่พอพระทัยก็จะไม่ทรงรับ แดงขยู่ในรายงานอีกฉบับหนึ่งแล้ว

เลิกประชุมเวลา ๓ ทุ่ม ๔๕ นาที

วันที่ ๒๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๑

พระเจ้าห้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
พระเจ้าห้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ
พระยาศรีสุนทรโวหาร } กรรมการ

นั่งพร้อมกันณตำหนักพระเจ้าห้องยาเชอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส วัดบวร
 นิเวศ ได้อ่านหนังสือคำสารภาพของนายกุหลาบซึ่งนำมายื่นต่อกรรมการ
 แล้ว เห็นพร้อมกันว่า คำสารภาพของนายกุหลาบนั้นยังหาเป็นคำ
 สารภาพตามน้ำใจจริงไม่ เพราะตามที่กรรมการได้ไต่สวนมาแต่นั้น ได้
 ความชัดเจนว่านายกุหลาบตั้งใจจะกล่าวเท็จแล้ว เช่นนายกุหลาบอ้าง
 นายเทียนวรรณเป็นพยาน ครั้นนายเทียนวรรณมาเบิกพยาน ก็ไม่เต็ม
 คำนายกุหลาบอ้าง นายกุหลาบก็ไม่ได้ชักพยานให้กรรมการเห็นว่าพยาน
 กล่าวเท็จ แต่ที่อ้างตำราต่าง ๆ นั้น คำรานั้น ๆ ก็กดับเป็นปฏิบัตย์
 ของนายกุหลาบเองเป็นต้น เพราะฉะนั้นกรรมการจะรับคำสารภาพไว้ไม่
 ได้ แต่กรรมการได้ชี้แจงให้นายกุหลาบฟังตั้งนั้นแล้ว ถ้านายกุหลาบ
 สารภาพตามน้ำใจจริงแล้ว กรรมการก็จะรับนำทูตเกล้า ๆ ถวายพร้อมทั้ง
 รายงานของกรรมการ นายกุหลาบจึงขอถอนเรื่องราวนั้นคืนไป แล้วพรู้ง
 นี้จะนำร่างหนังสือคำสารภาพมาถวายพระเจ้าห้องยาเชอ กรมหมื่นวชิรญาณ
 วโรรสก่อน เมื่อเป็นที่พอพระทัยแล้วจึงจะทรงรับแต่ให้นายกุหลาบเขียน
 เป็นต้นฉบับมายื่นใหม่ ถ้าไม่พอพระทัยก็จะไม่ทรงรับ.

วันที่ ๒๔ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๘

ข้าพระพุทธเจ้า นายกุหลาบ อายุ ๖๘ ปี ขอพระราชทานพระบรม
 ราชโองการโปรดเกล้าฯ ทำเรื่องราวคำสารภาพทูตเกล้า ๆ ถวายพระเจ้าห้อง
 ยาเชอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส แลพระเจ้าห้องยาเชอ กรมหลวง

นเรศวรอุทฺธิ เสด็จกลับกระทรวงพระนครบาล แลคำนับท่านพระยาศรี
สุนทรโวหาร กรรมการ ขอประทานกรุณาได้นำคำดำรัสภาพของข้าพระ
พุทธเจ้า ขึ้นน้อมเกล้า ฯ บังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
พระราชอาญาไม่พัวเกล้า ฯ

เดิมข้าพระพุทธเจ้าได้เรียบเรียงประวัติสมเด็จพระสังฆราชวัดราช—
ประดิษฐ ลงพิมพ์มาแล้ว ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒,๐๐๐ ฉบับ
นั้น โดยจิตศรัทธาเจตนามุ่งหมาย เพื่อฉลองพระเดชพระคุณที่ทรงพระมหา
กรุณาปกเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้ามาช้านาน ทั้งหวังด้วยเกล้า ฯ เพื่อจะ
ให้เป็นการเกียรติยศด้วย คิดด้วยเกล้า ฯ ทั้งนี้โดยความสุจริตดีความภักดี
ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท กับได้นำลงพิมพ์ในสยามประเพณีนี้ เพื่อจะ
ให้พระเกียรติยศสมเด็จพระสังฆราชแพร่หลายด้วย การที่ได้เรียบเรียง
ประวัติสมเด็จพระสังฆราชขึ้น ข้าพระพุทธเจ้ามีได้ตั้งใจศรัทธาเจตนามุ่ง
หมายจะกล่าวความเท็จหาไม่ได้เลย เป็นความสัตย์ความจริงของข้าพระ
พุทธเจ้า

ครั้นบัดนี้กรรมการได้ทรงได้ดวณข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าจึง
รู้สึกด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ว่าข้าพระพุทธเจ้ามีความผิดพระราชอาญา
ไม่พัวเกล้า ฯ & ประการ คือ

๑ ข้าพระพุทธเจ้ามีได้ตั้งต้นร่างไปถวายอธิบดีกรมราชเลขาณูการ ขอ
รับพระราชทานบรมราชานุญาตก่อน

๒ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นคนหยาบใจเบาโง่เขลา หลงเชื่อคำวาเก่าที่คิด
ลอกต่อ ๆ มาหลายชั่วคน กล่าวถึงต้นวงศ์เจ้าพระยาธรรมาธิราชบุรี อยู่น

นำมาคือเป็นต้นวงศ์สมเด็จพระสังฆราชด้วย เพราะได้ทราบความที่สมเด็จพระสังฆราชบอกว่าเจ้าพระยาชำนาญ ๑ เป็นตาสมเด็จพระสังฆราช

๓ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นคนใจเบา เชื่อคำบอกเล่าซึ่งบิดนถนดมชีพไปแล้ว ไม่มีหลักฐานพยานมั่นคงอันใด นำมาตั้งไว้ในประวัติสมเด็จพระสังฆราชบ้าง จึงมีความผิดซึ่งไม่ควรจะเชื่อได้

๔ ข้าพระพุทธเจ้าเชื่อคำบอกเล่าคนเก่าและญาติของสมเด็จพระสังฆราชบอกเล่าให้พออย่างไรก็เก็บมาเรียบเรียงลงในประวัติ

๕ ข้าพระพุทธเจ้าหาได้สืบถามตามพระเถร ซึ่งยังมีชีวิตอยู่โดยยังไม่ขอความจึงคาดเคลื่อนบกพร่องอยู่หลายประการ

ข้าพระพุทธเจ้าอาศัยเหตุ ๕ ประการนี้ มาเรียบเรียงเป็นประวัติสมเด็จพระสังฆราชนั้น รู้สึกด้วยเกล้า ๑ ว่าข้าพระพุทธเจ้ามีความผิดด้วยทางราชการ พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ๑ ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ๑ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า นายกุหลาบ

ด้วยกรรมกา^{๒๗}รผู้ได้ฉนวนประวัติสมเด็จพระสังฆราช ได้รับคำตำราภาพของนายกุหลาบเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม เพื่อให้สำนักกรมบังคับกรมพระกรุณานั้น เห็นว่านายกุหลาบหาได้สำรา^{๒๘}ภาพด้วยน้ำใจอันจริงไม่ เพราะยังอำพรางปิดบังความจริงอยู่ จึงเรียกนายกุหลาบมาชี้แจงให้เข้าใจความที่กรรมการคัดค้านคำตำราภาพนั้น เมื่อนายกุหลาบขอถอนคำนั้นไปว่าจะเรียงมาใหม่ กรรมการจึงได้มอบฉันทะไว้ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ตรวจร่าง ข้าพเจ้าได้

ตรวจหนังสือสารภาพที่นายกุหลาบยื่นวันที่ ๒๔ มีนาคม เห็นว่านายกุหลาบ
ยังมีสติปัญญาจริงใจ คงจะชี้ให้เห็นปรากฏ

๑ นายกุหลาบอ้างพยานที่ยังมีชีวิต มีนายเทียนวรรณเป็นคน
พยานเบิกความเป็นปฏิปักษ์แก่คำของนายกุหลาบบ้าง เบิกความไม่ถึงบ้าง
นายกุหลาบก็ได้ชี้ให้กรรมการเห็นว่าพยานพิรุณ ข้อที่นายกุหลาบ
อ้างพยานไม่ได้จริงเช่นนี้ จะให้กรรมการเข้าใจว่าอะไร นอกจาก
นายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จ

๒ ข้อที่นายกุหลาบอ้างคำวา กรรมการได้ให้นายกุหลาบตั้งคำมา
มาพิสูจน์ คำวาของนายกุหลาบเองก็กذبเป็นปฏิปักษ์แก่คำของนายกุหลาบ
นายกุหลาบอ้างคำมาได้จริงเช่นนี้ จะให้กรรมการเข้าใจว่าอะไร นอกจาก
นายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จ

๓ เมื่อความปรากฏว่านายกุหลาบจงใจกล่าวเท็จเช่นนั้นแล้ว คำที่
นายกุหลาบกล่าวว่า นายกุหลาบเรียบเรียงประวัติสมเด็จพระสังฆราช
ตงพิมพ์ที่ภูเกล้า ฯ ถวายกัณฑ์ ตงพิมพ์ในสยามประเภทกัณฑ์ ก็เพื่อจะ
ฉลองพระเดชพระคุณแด่เพื่อให้เป็นพระเกียรติยศนั้น จะฟังว่าเป็นความ
จริงได้อย่างไร อันที่จริงที่นายกุหลาบพูดกล่าว ฯ ถวายหนังสือนั้น
ก็ด้วยคิดว่าถ้าหนังสือนี้ได้แจกในวงพระเมรุกัณฑ์ หรือแม่ ไม่ได้แจก
แต่ไม่มีเหตุการณ์อะไรกัณฑ์ หนังสือนั้นก็ชื่อว่า เป็นอันรับรองว่าเป็น
ความจริง หรือไม่ปรากฏว่าเป็นความเท็จ นายกุหลาบจะได้ถือเอาโอกาส
อันนั้นไว้เป็นข้อเลี้ยงของตัว ซึ่งจะเป็นเหตุให้คนนิยมเชื่อถือนายกุหลาบ
ในเหตุนี้กัณฑ์ ในเหตุอื่นกัณฑ์

เพราะเหตุตั้งอธิบายมาพอเป็นตัวอย่าง ข้าพเจ้าเห็นว่านายกุหลาบ
 ดำรงภาพพอเป็นที่ มิได้ดำรงภาพตามน้ำใจอันจริง ยิ่งบีบบังอำพรางความ
 จริงไว้ จึงคืนคำดำรงภาพฉบับนี้ให้นายกุหลาบ ในนามของกรรมการ
 ไม่ยอมนำถวาย เห็นไว้แต่จะเห็นว่านายกุหลาบเบียดเบียนความจริงและ
 ดำรงภาพด้วยน้ำใจอันจริง

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘

ดงพระนาม กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ในนามของกรรมการ

คำวินิจฉัยของกรมการ

ด้วยมีพระบรมราชโองการ ให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กรมหลวง
 นครศรีธรรมราช พระยาศรีสุนทรโวหาร เข้ากันเป็นกรรมการได้ส่วนประวัติ
 ของสมเด็จพระสังฆราช (ด่า) ที่นายกุหลาบเรียบเรียงทูตเกล้า ๆ ถวาย
 เมื่อคราวจารพระเมรุสมเด็จพระสังฆราชนั้น แต่ประวัติของสมเด็จพระ
 สังฆราชในสมุดที่พิมพ์ทูตเกล้า ๆ ถวายนั้น กับที่เปิดเผยในสยาม
 ประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ ตั้งแต่หน้า ๓๓๖ ถึงหน้า ๓๖๗ กล่าวข้อความ
 มาก ๆ น้อย ๆ กว่ากัน ทั้งจำนวนก็ไม่เป็นอันเดียวกัน แต่ก็อ้างว่า
 เป็นหนังสือที่ได้เรียบเรียงทูตเกล้า ๆ ถวายทั้ง ๒ แห่ง แจงอยู่ในหนังสือ
 ๒ ฉบับนั้นแล้ว ข้อที่กล่าวมาน้อยกว่ากันอย่างไร แจงอยู่ในใบเทียบ
 หมายเลขที่ ๑ นั้นแล้ว

เมื่อข้อความในหนังสือ ๒ ฉบับนั้นมากกว่ากันเช่นนั้น จึงได้
 เก็บข้อความในหนังสือ ๒ ฉบับนั้นรวมเข้าด้วยกันเป็น ๒ หมวด หัวข้อ คือ
 เรื่องสมเด็จพระสังฆราชหมวด ๑ ถึงความนอกจากเรื่องสมเด็จพระสังฆราช
 หมวด ๑ แด้วแต่ได้ส่วนนายกุหลาบฟังคำพยาน ตรวจชำระหนังสือ
 ที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ แลได้ปลงความเข้าประกอบ แลวินิจฉัยดังต่อไปนี้

๑ ข้อที่กล่าวดำตบวงศ์เจ้าพระยาชำนาญวิวิักษ์ หรือเจ้าพระยา
 วิไชยชำนาญยุทธ อ่างคำว้าชื่อมหาสมุทรภูมิตวงศ์ ๓๘ เดิมสมุดไทย
 บทที่ ๖ หน้า ๘๖ ว่าต้นฉบับเดิมเป็นของเจ้าพระยาศรีธรรมสาร
 (บุญรอด) ซึ่งเจ้าของถวายแต่พระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระ

พระปรมาภิไธย โนระนั้น ได้ความว่าคำวานนี้ไม่เป็นของที่มีอยู่จริงด้วย
เหตุทั้งหลายดังต่อไปนี้

ก กรมการได้ให้นายกุหลาบนำหนังสือแนบมาพิสูจน์ นายกุหลาบ
ได้ตั้งหนังสือซึ่งนายกุหลาบตั้งชื่อว่าต้นเหตุข้าราชการผู้น้อยได้รับพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นฉบับพิมพ์ขนาดยก ๑๖ หน้า แต่พิมพ์ยกละ
๕ หน้า ๓๐ ยก ซึ่งนายกุหลาบว่าพิมพ์ค้างอยู่ หนังสือแนบนี้กล่าวถึงเชื้อสาย
ของข้าราชการซึ่งนายกุหลาบเรียงเอง แต่อ้างว่าได้คัดข้อความมาจาก
หนังสืออื่น ๆ อีกค่อหนึ่ง ไม่ใช่หนังสือที่คงการให้ตั้ง

ข ในหนังสือสยามประเภทซึ่งนายกุหลาบอ้างถึงคำรามหามุขมาตยา
นุกุดวงศ์ว่ามีกี่เล่มสมุดไทยนั้น ก็ไม่ตรงรอยกัน บางแห่งก็ว่า ๑๖๐ เล่ม
หรือมีเล่มศ บางแห่งก็ ๑๐๐ เล่มถ้วนหรือมีเล่มศ บางแห่งก็ ๑๓๙ เล่ม
บางแห่งก็ ๓๙ เล่ม ในสยามประเภทเล่มอะไร ตอนที่อะไร กล่าวว่ามี
กี่เล่ม แจ้งอยู่ในใบหมายเลขที่ ๒ นั้นแล้ว

ข ในหนังสือสยามประเภทเล่ม ๒ ตอนที่ ๕ หน้า ๑๘๓ นายกุหลาบ
กล่าวว่าหนังสือชื่อนี้ พระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมาภิไธย โนระ
ทรงเรียง ล้วนในเล่ม ๕ ตอนที่ ๑๐ หน้า ๓๓๗ กับ ๓๓๘ ต่อกัน นาย
กุหลาบกล่าวว่าหนังสือชื่อนี้ เจ้าพระยารัตนวิเศษถวายพระเจ้าอัยยกา
เธอ กรมสมเด็จพระปรมาภิไธย โนระ กล่าวความไม่สัมพันธ์กัน

ค ในหนังสือสยามประเภท นายกุหลาบอ้างว่ามีหนังสือแนบอยู่
แต่กำลังพิมพ์เพื่อจะขายเป็นเล่มใหญ่เท่ากฏหมายถึง ๑๕ เล่ม แจ้งอยู่ใน
ใบหมายเลขที่ ๓ นั้นแล้ว เมื่อออกสยามประเภทเล่ม ๑ ตอนที่ ๑๓ นาย

หนังสือสงวน

กุหลาบว่าพิมพ์ไว้ได้ถึง ๓๖ ยกแล้ว หนังสือที่ส่งมาพิสูจน์นั้น แม้กถ้าว
ถึงวงศ์ข้าราชการก็จริง แต่เป็นฉบับที่นายกุหลาบเรียงเอง ไม่ใช่ต้นเดิม
ขนาดนำส่งมุกก็ไม่ส่งกับที่กล่าว

ค นายกุหลาบเบิกความในเวลาไล่ถ้อนว่า หนังสือชื่อนี้ไม่ใช่เป็น
หนังสือเจ้าของเดียวกันเช่นเข้าใจกัน แต่เป็นหนังสือฉบับเดียว แต่มี
ผู้แต่งเพิ่มเติมวงศ์ของตนเข้าไว้ต่อ ๆ กันมารวม ๓๙ เล่มเท่านั้น เมื่อออก
หนังสือสยามประเภทที่ ๑ เมื่อศก ๑๑๖ นายกุหลาบไม่ได้มีหนังสือชื่อ
ดังที่กล่าวไว้ในสยามประเภทในเล่มแรกตอนอันมีแจ้งในใบหมายเลขที่ ๓ นั้น
ก่อนแล้ว เพราะนายกุหลาบซึ่งส่งมุกไทย ๆ จึงสูญหายไปเสีย ด้วยไม่นำพา
บ้าง นายกุหลาบลอกไว้แล้วจงใจทิ้งเสียบ้าง เรื่องที่ลอกนั้นก็เปนบางวงศ์
แต่นายกุหลาบเบิกความต่อไปว่า คำราเดิมเขาว่าไว้อย่างหนึ่ง นายกุหลาบ
เติมเขาเองบ้าง นายเวทเบ็ดียนเปนพระยาอภัยรัตนฤทธิ จางวางเฉยเบ็ดียน
เปนเจ้าพระยายมราช เป็นต้น เวลาที่เขียนลงพิมพ์ในสยามประเภทนั้น
นายกุหลาบกระเนเขาทั้งนั้น แจ้งอยู่ในคำเบิกความของนายกุหลาบใน
วันที่ ๑๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ ที่ตอหมายอักษร ก. ใว้แล้ว การที่
นายกุหลาบเบิกความดังนั้น ส่อให้เห็นว่าหนังสือที่นายกุหลาบขอคัดข้างไว้
ในสยามประเภทนั้นไม่จริงอย่างว่า แตนายกุหลาบเป็นคนไม่ตั้งชื่อในการ
รักษาหนังสือที่ผู้อื่นแต่ง กล่าวคือเขียนถ้อยคำของตนเองแซมเข้าไว้
นั้น แล้วแต่ปล่อยให้ต้นฉบับเดิมสูญเสีย ด้วยนายกุหลาบดีแต่ดั่งว่า
ตนเป็นคนเจ้าคำรา น่าจะรักหนังสือยิ่งกว่าเครื่องอาหารที่ประดับรัตน
ยิ่งเป็นหนังสือที่ได้อัปต่อมาแต่บุพชนายอาจารย์ ยิ่งจะเป็นของล้ำคัญ

ทั้งสมุดไทยสมุดวงกมใช้ของที่พึ่งเกลียดซึ่งให้จิตใจทั้งเดีย นอกจากจะมี
เจตนาให้ฉบับเดิมสูญข้อนี้สมจริง สมุดที่นายกุหลาบส่งมาให้กรรมการ
ตรวจมีปฐมวงศ์เป็นต้น ก็ล้วนแต่มีข้อความที่แต่งแซมขึ้น แต่เปลี่ยน
แปลงจำนวนโวหารเพียงนจากของเดิมทั้งนั้น จะหาสมุดที่คงตามของเดิม
สักเรื่องเดียวก็ไม่ได้

เพราะเหตุที่หลายดังบรรยายมานี้ หนังสือข้อความหาขุมมาตยา
นุกุลวงศ์ ที่นายกุหลาบอ้างว่าเป็นของเจ้าพระยาศรีธรรมราชธวาช
พระเจ้าอัยยกาเชอ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ ในรสนั้น หาได้มีจริงไม่
แต่ข้อความที่กล่าวด้วยเรื่องลำดับวงศ์เจ้าพระยาธำนาญบริรักษ์ พังเขา
เป็นจริงไม่ได้

(๓) ข้อที่นายกุหลาบกล่าวในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ นั้น
หน้า ๓๔๔ เป็นกิ่งความแยกออกไปจากลำดับวงศ์เจ้าพระยาธำนาญบริรักษ์
ถึงตระกูลเจ้าขรรค์เงิน อังคารปฐมวงศ์ของพระเจ้าอัยยกาเชอ กรม
สมเด็จพระปรมาธิบดีฯ ในรสนั้น กรรมการได้เรียกหนังสือข้อนี้ให้นาย
กุหลาบส่งมาพิสูจน์ นายกุหลาบได้ส่งหนังสือปฐมวงศ์ฉบับที่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทร
โวหาร (พัก) แต่ครั้งยังเป็นพระศรีสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์
เรียงไว้เมื่อบวชโทศกจุลศักราช ๑๒๒๒ แต่จำนำว่าพระราชพงศาวดาร
เล่ม ๒ แต่มีข้อความแต่งขึ้นใหม่แซมไว้ในวาง ๆ หลายข้อ แต่ถ้อยคำ
จำนวนที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมก็มีเป็นอันมาก ดังที่หมายด้วยเส้นดินสอด

ไว้ ในสมุดของนายกุหลาบนั้นแล้ว แต่ข้อความเฉพาะเรื่องที่จะพิสูจน์นี้
 ยังคงตามต้นฉบับเดิม คือกล่าวความว่า “พระมารดาของพระภักดีดาใน
 กรมสมเด็จพระศรีสุทธราชาธิบดี เป็นน้องร่วมมารดาภิรมย์กับภรรยาเจ้าพระยา
 ขำนาญบริรักษ์ ว่าที่โกษาธิบดีในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมชนกรม
 มหาราชาธิราช ภรรยาเจ้าพระยาขำนาญบริรักษ์ ซึ่งเป็นป้าของพระภักดีดา
 ในกรมสมเด็จพระศรีสุทธราชาธิบดี มีบุตรกับเจ้าพระยาขำนาญบริรักษ์ผู้หนึ่ง
 ชื่อนายฤทธิ” ในหนังสือปฐมวงศ์นั้นกล่าวความเพียงเท่านี้ หาได้บอกชื่อ
 ภรรยาเจ้าพระยาขำนาญบริรักษ์แต่ชื่อของภรรยาของเจ้าพระยาขำนาญ
 บริรักษ์ไม่ ดังแจ้งอยู่ในหนังสือปฐมวงศ์ตอนที่หมายอักษร ข. ๖๖ นั้นแล้ว
 แต่หนังสือที่ชื่อว่าปฐมวงศ์นี้ ตามที่ได้เคยเห็นเพียงเท่าไร เป็นฉบับที่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุทนต์วิจิตร
 (พัก) เรียงขึ้นนั้น แต่มีข้อความเพิ่มเติมแต่เปลี่ยนแปลงโวหารต่าง ๆ
 กันหลายฉบับ จึงเกิดมีหนังสือปฐมวงศ์หลายเจ้าของชน แต่หนังสือ
 ปฐมวงศ์นั้นมิใช่ของหลังพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดี
 ชิโนรสต้นพระชนม์แล้วทั้งนั้น หนังสือปฐมวงศ์ที่นายกุหลาบส่งมาพิสูจน์
 ไม่ตรงกับข้อความที่นายกุหลาบกล่าวไว้ ในสยามประเภทเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐
 หน้า ๓๔๔ ที่หมายอักษร ข. ๖๖ นั้นแล้ว เพราะฉะนั้นข้อความที่นายกุหลาบ
 กล่าวในสยามประเภทฉบับนั้นฟังเอาเป็นจริงไม่ได้ นอกจากข้อความ
 ที่กล่าวในฉบับอื่นซึ่งได้รับรองกันทั่ว ๆ ไปแล้ว

(๒) ข้อที่นายกุหลาบใช้ค่านำพระนามกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี
 ชิโนรสว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ในบัดนี้นั้น ผิด เพราะนายกุหลาบ

ไม่เข้าใจว่าคำนำพระนามอย่างนี้ ควรใช้นำพระนามเจ้านายชั้นไหน ได้เคยเห็นใช้นำพระนามพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๔ แด่ใช้นำพระนามพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ในแผ่นดินบดินทรเดชา ก็เข้าใจเสียว่าสำหรับใช้เฉพาะนำพระนามของพระเจ้าลูกเธอใน ๒ รัชกาลนั้น หาเข้าใจว่าสำหรับใช้เฉพาะชั้นไม่

(๓) ข้อที่นายกุหลาบอ้างว่า พระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นพระอนุชาของนายกุหลาบนั้น ไม่ใช่แค่ความเท็จจริง แต่เป็นข้อที่ควรจะได้ตั้ง เพราะเป็นมุตแห่งตำรา มหาบุษมาศยานุกถวงศ์ ซึ่งเป็นหลักอันหนึ่งในการพิจารณา กรรมกรจึงตั้งให้นายกุหลาบเอาแผ่นทองแดงดวงชาตาของนายกุหลาบมาพิสูจน์ ให้ล้มคำที่นายกุหลาบกล่าวไว้ในสยามประเทศเล่ม ๒ ตอนที่ ๓ หน้า ๕๑ ซึ่งหมายเลขที่ ๕ โฉนดแล้ว ว่าพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงดวงชาตาแต่ทรงตายพระหัตถ์ของท่านเองลงในแผ่นทองแดงนั้นว่า ท่านเป็นอนุชาของนายกุหลาบ แต่แผ่นทองแดงนั้น นายกุหลาบเก็บไว้บูชาตลอดมาจนถึงเวลาที่ออกสยามประเทศตอนนั้น แต่จะให้ให้หาชนเห็นเป็นพยานด้วย นายกุหลาบแก้ว่านายกุหลาบบรรจุพระบาหารเสียแต่เมื่อครั้งนายกุหลาบบวชพระแล้ว แต่นายกุหลาบไม่มีสิ่งอื่นจะพิสูจน์ความชอบ กรรมกรได้ไต่สวนพระอัมรินทร์ภิรมย์ ผู้ที่เคยเป็นจางวาง มหาดเล็กของพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส แลอยู่ใกล้ท่านมาตลอดเวลานั้นพระชนม์ ก็ไม่ได้ความจริงว่านายกุหลาบได้อยู่ในสำนักของพระเจ้าอัยยกาเธอ กรมสมเด็จพระ

พระปรมาธิบดีชิโนรด ไม่ต้องกล่าวถึงว่าได้รับบรรพชาจากท่าน ความ
 ชอนแจในคำของพระอภันตริกามาตยนั้นแล้ว แตนายกุกุตาบเองก็
 กล่าวว่ามีรู้จักพระอภันตริกามาตย แต่ไม่กล้าจะอ้างพระอภันตริกามาตย
 เป็นพยาน

ถ้านายกุกุตาบได้เคยบวชอยู่ในสำนักของพระเจ้าอัยกาเธอ กรม
 สัมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรด แต่เป็นผู้ที่ท่านทรงพระเมตตาจริงแล้ว
 พระอภันตริกามาตยก็ควรรู้จักแต่จำได้ว่านายกุกุตาบได้เป็นศิษย์ของท่าน
 จริง เพราะนายกุกุตาบไม่ใช่สามเณรสามัญ ซึ่งจะผ่านความดังเกิด
 ของพระอภันตริกามาตย ฝ่ายนายกุกุตาบเดื่อก็คงต้องรู้จักพระอภัน
 ตริกามาตยเหมือนกัน เพราะในเวลานั้นพระอภันตริกามาตยก็เป็นถึง
 งามงามมหาดเล็ก มิใช่คนสามัญซึ่งจะผ่านความดังเกิดของนายกุกุตาบ
 ไปเหมือนกัน

ด้วยเหตุดังนี้ ข้อที่นายกุกุตาบกล่าวว่าพระเจ้าอัยกาเธอ กรม
 สัมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรด เป็นพระอุมุขฌาย์ของนายกุกุตาบนั้น ฟัง
 เขาเป็นจริงไม่ได้

(๔) ข้อที่นับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ว่าเป็นสมเด็จพระเจ้า
 แผ่นดินที่ ๓๓ นั้น นายกุกุตาบกล่าวว่านายกุกุตาบนับตามตำราฎใน
 สัมมุตซึ่งพิมพ์ที่โรงหมอบเรตเต กรมการได้ตรวจหนังสืออื่น พบ
 ตำบับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในคอนยอแต่ในคอนพิศตารของสัมมุตนั้นคลาด
 กันเอง ในตำบับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลงมา ในคอนยอว่า

สมเด็จพระอินทราชา แลวจึงถึงสมเด็จพระรามาชิตที่ ๒ ในตอนพิศดาร
ว่า สมเด็จพระรามาชิตที่ ๒ ต่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่เดี่ยว
รวมบริษัทของสมเด็จพระอินทราชา เข้าเป็นจำนวนบริษัทของสมเด็จพระ
พระบรมไตรโลกนาถ แลความที่กล่าวในตอนพิศดารนั้น ก็ไม่สมเหตุ
จึงได้สอบคำจากพระปางในนามสมเด็จพระอินทราชาธิราชในลำดับของ
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แลวจึงถึงสมเด็จพระรามาชิตที่ ๒ สม
กับความเป็นตอนย่อ ถือเอาคำจากพระปางเป็นหลัก สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชที่ ๓ ต้องเป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๑

๒. ลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราชเพียงชั้น โยมผู้หญิงของท่านนั้น
นายกุหลาบให้การว่า นายกุหลาบไม่รู้ด้วยตนเอง นายกุหลาบได้
ถามแต่ทราบมาจากนายเทียนวรรณเป็นหนังสือ ได้ได้ส่งนายเทียนวรรณ ๆ
เบิกความสมโดยมาก นิดกันแต่ชื่อสามีของอำแดงจัน ซึ่งอ้างว่าเป็น
น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันของ โยมผู้หญิงสมเด็จพระสังฆราช ในสมุด
พิมพ์ของนายกุหลาบกล่าวว่าชื่อเดช นายเทียนวรรณเบิกความว่าชื่ออัน
แต่คำของนายเทียนวรรณไม่สมกับคำของอำแดงอ่วมบุตรอำแดงคุ้ม ที่
นายเทียนวรรณอ้างว่าเป็นน้องร่วมบิดามารดาเดียวกันของ โยมผู้หญิงสมเด็จพระ
พระสังฆราชเหมือนกัน ข้อความที่ผิดกันสำคัญนั้น คือ นายเทียนวรรณ
กล่าวว่าอำแดงจันคน ๓ อำแดงแจ่มยายนายเทียนวรรณคน ๓ นายขุน
ทองคน ๓ อำแดงคุ้มมารดาอำแดงอ่วมคน ๓ ผู้คนนี้เป็นน้องร่วมบิดา
มารดาเดียวกันกับท่านผู้มารดาสมเด็จพระสังฆราช ส่วนอำแดงอ่วม

กล่าวว่ ๔ คนนั้นเป็นน้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน แต่เป็นลูกผู้น้องของท่าน
 สุขุมารดาสมเด็จพระสังฆราช นอกจากนึ่งเรียงลำดับพี่น้องแตกต่างชื่อ
 ผิดกันอีก ดังแจ้งในใบเทียบลำดับวงศ์สมเด็จพระสังฆราชซึ่งหมายเลข
 ที่ ๔ นั้นแล้ว ในเวลานั้นมีคนสูงอายุนั้น นอกจากอำแดง
 อ่วมก็อีก ๒ คน คือ นายเกิดบุตรอำแดงจัน ผู้เป็นต้นตระกูลฝ่าย
 นั้น แต่มีอายุถึง ๘๐ ปีก็อะไรไม่ใคร่ได้ แลยกย่องว่าอำแดงอ่วม
 รั้มากกว่า แลได้อยู่มาที่บ้านเดิม แลนายรอดบิดาหลวงนรวงกิจจาร
 (หรั่ง) เจ้ากรมวัดราชประดิษฐ์ ซึ่งญาติทั้งหลายที่ผู้ตนบุตรเองกล่าว
 ว่าเป็นคนสัดพันเพื่อน ได้ส่วนคนนั้นหลังก็คงรวมลงว่าเชื่อถือความรู้
 ของอำแดงอ่วมบ้าง ของนายเทียนวรรณบ้าง ไม่รู้ชั้นไปถึงชั้นสูง
 บ้าง จึงมีขอที่จะวินิจฉัยเพียงในคำของคนทั้ง ๒ เท่านั้น เห็นว่าอำ
 แดงอ่วมเป็นญาติชั้นผู้ใหญ่แก่กว่านายเทียนวรรณถึง ๑๔ ปี ทั้งได้อยู่
 ตลอดมาที่บางไผ่ใหญ่ซึ่งเป็นบ้านเดิม รู้จักญาติที่เป็นชั้นเดียวกัน และ
 ที่เป็นชั้นต่ำลงมาทุกสาขา ถูกต้องกับคำของคนในสาขานั้น ๆ เอง
 ส่วนคำของนายเทียนวรรณผิดจากคำของคนในสาขานั้น ๆ หลายแห่ง เช่น
 บอกนายกุหลาบว่า ลำดับอำแดงจันชื่อเดช เมื่อก่อนนั้นว่าชื่ออิน
 แต่นายเกิดผู้เป็นบุตรของอำแดงจันกล่าวว่าบิดาของนายเกิดชื่อเมือง สัมกับ
 คำของอำแดงอ่วม แลนายเทียนวรรณกล่าวว่าบิดาของหลวงธรรมาธิบดี
 ชื่อพึ่ง แต่หลวงธรรมาธิบดีบอกว่าชื่อขำสั้ คำของอำแดงอ่วม ภาย
 หลังนายเทียนวรรณจึงขอแก้เป็นชื่อขำ ซึ่งเห็นว่านายเทียนวรรณ
 รู้จักวงศ์ญาติน้อยกว่าอำแดงอ่วม อีกประการหนึ่ง ถ้ามารดาของอำ

แดงอ่อมเป็นหนึ่งในมิตามารดา กับมารดาของสมเด็จพระสังฆราช นานี้
 ข้าแดงอ่อมจะยินดีบอกโดยทันทีว่าเป็นญาติสนิทกับสมเด็จพระสังฆราช ยัง
 ไม่ได้เห็นเหตุว่า ในอนาคตอ่อมจะแจ้งรับบอกว่า มารดาของข้าแดง
 อ่อมเป็นลูกพี่น้อง นอกจากความที่เป็นจริง อนึ่งคนนั้นที่เป็นหลาน
 ไม่ได้เคยเห็นบิณฑบาตยามก็มาก แต่คำที่ร้องเรียกกันว่าบิณฑบาต
 ก็ใช้ทอดตลอดไปถึงพี่น้องหรือตักผูกพันของบิณฑบาตตรง ๆ ด้วย คน
 ในชั้นหลัง ได้ยินแต่เรียกดังนั้นไม่ว่าญาติผู้ใหญ่เนื่องกันมาอย่างไร
 ขอนกอาจจะเป็นได้ เพราะเหตุทั้งหลายที่บรรยายมานี้ จึงควรฟังคำ
 ของข้าแดงอ่อมแปลประมาณในข้อว่า ข้าแดงจัน ข้าแดงแจ่ม ข้าแดงคุ้ม
 นายทองเป็นพี่น้องร่วมมิตามารดา กัน แดเป็นลูกพี่น้องของท่านผู้ชมมารดา
 สมเด็จพระสังฆราช

(๓) ข้อที่ว่าพระศุภรัต (ข้าง) เป็นในรัชกาลที่ ๕ นั้น นายกุหลาบ
 ยอมรับว่าผิด แต่แก้ตัวว่า เดิมก็ตั้งว่าในรัชกาลที่ ๔ ภายหลังนาย
 เทียนวรรณบอกว่าในรัชกาลที่ ๕ ด้วยอยากจะให้ถูก นายกุหลาบ
 จึงได้ลบเลข ๔ กดพิมพ์เลข ๕ รอยแกยังมีปรากฏในสมุดที่หลุดเก่า ๆ ถวาย
 แต่นายเทียนวรรณกล่าวว่าเดิมนายกุหลาบตั้งไว้ว่าในรัชกาลที่ ๓ นายเทียน
 วรรณจึงบอกให้แก่

๓. ข้อที่นายกุหลาบ โยงวงศ์สมเด็จพระสังฆราชเข้าเป็นเชื้อสายเจ้า
 พระยาขำนาญบริรักษ์ ด้วยกล่าวว่ามารดาท่านผู้ชื้อเอี่ยม เป็นบุตรเจ้า
 พระยาขำนาญบริรักษ์ เกิดแต่ลำปางอนุภรรยา ได้สามีชื่อนายพัน ตั้ง